

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

дларда үрө-түнүсөдөгү ажылдааны
ндөн бээр 50 харлааны-биле хол-
лусу депутаттарынның Алдан-Маа-
мунчул доргазы эш Александр
ва АССР-ниң Дээди Советиниң
бжи-биле шыяаар.

дди Советиниң Президиумунуң
Доргазы М. МЕНДУМЕ.

дди Советиниң Президиумунуң
Секретары Н. БОЙДУ.

10.

КАНЫҢ СИГЕН

ЕРИНДЕ

ид хараа туттунган. Коллек-
бүрүзү тус-тус оңаалдарла
Август эзегинге келир кооз
та нинтизди-биле 1935 тоңна
ген. 184 тоңна сидос. 14 то

ылары Тес-Хемниц Ах-Чы-

агышын организатсияда келтирилген. Бригаданын анык ажылы чыгачы районда мал чечме бететтер туурал бригаданын болуш зыялоктарын кошпалы чарыкчына ийн уула длекты бооп үнгөн. СЭАП ие комуунуп, райукукукомуну гаш ВЛКСМ райкомуну чыч Кызыл туу-биде болуш ажаллаш биде шапакат Олар ам безня 66 тоина сийн доолга, кургадар лыш туу элс белектен. Бригада эрес-кежэ муракчалар х Оларга сараат салып туу токуу кыластечы Л. К. Кев. С. Ондар болгал өскел ала хамаарыш

Д. АПР-САНАА

ЧӨӨН-ХЕМЧИ. Райку комууну сат кылдынын б гаш курстарование инспек зынын коллективтери мал ч етери белектэр талазы-б СЭАП-нын XXII сьездын тым совхозту шефке алг Мал чечмери белектэр та зы-биде шалдыч айга ийн кыйгай кижирки коллектив турузуну зумаууу хуузалд ед куветын олар эч билир. Бо коллективтерини аныж ч илчери Совет Тыванын 40 ч илге төлөтүп уткууу р куш-ажылыч эөлөгде киж иштин, совхозтун мал чеч мери белектэзиринге дуузалы 15 тоина ситенин, 10 тоина

«Ты» совхозтун ытими
сиген далганы белеткээш аг
гадында чедирл берген
Сергей Кара-Сал, Владим
Сарыглар, Валентина Мон
Марина Куулар, Лариса Б
ни маңа эки ажыдаан
17 тонна эки чынарды с
ни кезип белеткээш, сара
тал берген. Хол кадыры
де сиген кезериге Анай

ЭРЗИН. Район төвүн албан, организацн, бугуруу коллективтери мал чөмөө бөдүтүүсүндө эмгектүү аял

Андрей Санктикым удуртканы №1 хойжу бригаданын малчынары Тес уугада сизген шүмүдө малчылык аймак даяр туруп, Хойжугурун Васинде балдары, Макумы Чынгышты болган өскөлдөр-даа хол кичи дыйыры-биле сизген кезерини шыгыларан туруп.

Ч. САДИ

Бадарчы, Махчы, Чантыб
болган өскелер-даа хол к
дыры-биле саян кезерини
шыгарган түрар.

Ч. САДИ.

ТАРААНЫҢ БОЛГАШ КАРТОФЕЛЬДИҢ БЫЖАРЫН ДҮРГЕДЕДИР

Сибирге, мангы Тывага, чамдык чыдарла эрте допаттар. Донат колдуунда-ла августуш үшүк он хонууда ийкем сентабырды баштайгы он хонууда дүжөр. Тараа культураларын болгаш картофельди допат үргөлдү турарынан олар технологияту болгаш үрөсүн шынарын чидирип турар.

Бо чүүлдерин болдурбазы-биле СССР-ниң Эртемнер академиясының Сибирь салбырының Сибирде Топ ботаниктын саднын үнүштерин физология лабораториясы минералдык земичикчилеринин холукаазы-биле тарыга шөлдери болбазырадып тургаш, тараа

культурааларының болгаш картофельди быжарын дүргедедири арганы чогадып кылган.

Бо чылын чай соок, үргүчү чыстап турганында тарааның болгаш картофельдин быжары орайтаар чыгы бооп турар. Тарыттыгын культуралар ам-даа ногаа хөвөр, өлүшкөөн. Ынчангаш нарын болгаш берге айтыры тараажыларын мурнула тургустуруп келген. Чогуу-на ынчангаш тарааның болгаш картофельдин быжарын дүргедедири-биле эргөжөк чуугаа бүгү хемчеглерин совхоз бүрүзү ап чорудары эргөжөк чуугаа.

Тараа культураларының быжарын дүргедедири ажалда тараа чамычтып олурда, 45—50 хуу өлүшкөөн турда чорудар. Холукаазы 100 литр сутка 20—30 килограмм селитра кирер кылдыр ОП-7 ийкем ОП-10 шыгыдыкчаларын 100 граммы немеш белекпей адыр. Дүргөн быжар арганы ажылаарга, оон дээштин үш-беш дугаар хүндө-ле көстүбэр. Сыптарга ак сорулар тывылгаш, бүртүлери уштары курган, эрли бээр. Моон эгелээш-ле тарааның өл-үшкү

кудулап эгелээр. Тараа 5—7 хонуу эрте быжар. Ынчан тарааның дензаны уугу, белек болгаш үрөсүндө белектуг бүдүмдөр арын болур болгаш шынары-даа эки болур. Тарыга шөлдери АН-2 самолет-биле болбазырадыр. Шөлдери авиациондык болбазырадылганын организастарының дүрүмү тарыга шөлдери гербицидтер-биле болбазырадыр-биле дөмей. 1 га шөлө 100 литр холукаазы чарыдаар. Ийик хүндө эртеги болгаш кежээки шак-

тарла холукаазы бүтүртүр, а бүртүгү хүндө күндө чорутса эки.

Тараа культураларының дүргөн быжар аргаларын дооскаш, ийик калдыкка кызы, аяа элээ ажалдай берген соонда, шактаргазын тыптып келгилээр. Көз бүртүлгө сүт дамыдылганын, салгылаан чырымын тектирер—шөлдү кылбанында, чамдык шитки өрөөндөргө соңга, хаалгаларына немеш тыптып келгилээр, элтип кылдыр, салыр дөш шүктүрүлгө кааи ханаларын, үзүктөрүн, өрөөндөр бөдирлерин ол-чаза үтөш кылар кааи ханалардан катан кылдыр хой ажалдай чыгар-ла элээр немеш берген.

— Мындай багай байдалга черле ажаллап көрбөзүс. Кызыл кааи ажалымын колдуунда катан эле кылды турарымыс бо-дур. Дык-ла шүтүртүр— деп, эмнээр салбырың ажалды калдыкка жуу-дурмыс бермеш, Екатерина Сергеевна улут дүвүрел, салгы човашың, караал-биле чугалаар эгелээр.—Көрүп көрүр. Бизин чалалар хоюлук белектер мезгилдерин эптин черге тургустуруп алар бизин арга чок. Ыкыл-мында кааи кааи уугу-биле оңгарлар моондактан турар. Бергелерин чалдымай ажаллап тур бис.

фаттын 20—30 хуу холукаазы-биле ажылаар. Суперфосфаттын холукаазын баш бурунгаар белекпей ап болур. Ону бир гектарга-ла 200—400 литр оңаажыр кылдыр чарыдаар. Картофельдин быжарын дүргедедири хемчеглерин ажал алышкын эгелээр бетикиле 5—7 хонуу бурунгаар чорудары чуугаа. Картофельдин дүргөн быжарының аргаларының эки түвөсү чүлө дээр, гербицид-биле фосфорун холукаазы улгайтып келген бүртүлери болгаш дамыдарын үргөд-

вей, өлүмүрүн кошкык баштарын чыдып турарында. Моон түнеленде картофельдин сыптары дүргөн чоонаш, чөмшүгү бүдүмдөрүн дамыдарже дамчырын дүргеделип турар. Дүжүт бедир болгаш картофельдин чөмө ажылаар шынары экижир. Картофель шөлү болбазырадыр аргалык-ла болза, ОБТ-1А бүртүткүчлери ажылаа эки.

1983 чылда картофельдин быжарын дүргедедири арганы Көдээ ажыл-агыйын дуржулга станицызыга ажылаан. Ынчан бедик дүжүтү өстүрүп алган. Тарааның болгаш картофельдин быжарын дүргедедири-биле республиканың бүтү совхозтарын, хамыкты мурнуна Би-Хем, Танды, Кав-Хем болгаш Кызыл районларын ажал-агыйларын хандылары «Сельхозхимия» каттыжышкынын мурнула турар турар сонгарладып бол-бас кол сорулгаларын бирээ-э.

Г. ЛАРИОНОВ,
республиканың көдээ
ажыл-агый министринин
оралакчысы.

ОХОТ ДАЛАЙ. Балык туларының амгы удеги херекселерин Камчатканың балыкчылары ажылашканын, балык тывыжынын планын ажы күөсөдүп турар. Туткан балыктын хой кезин бедик шынары болгаш аманын эгити балык болган.

Амгы үнүн балык тулар херекселерин ажылаар-биле холбайтыр балыкчыларын бедик мержежиди балык тулар план күөсөдүлгө кол күтүлү боуп турар. Ба-

лыкчының амжылы — чымыштыг. «Балыкчы кижик—ийи дамыр далайы» деп чоңуңу чугалаажып турары тарыгага эвес.

ЧУРУКТА: «Снежное» деп ортумак трактор-рефрижераторнуң экипажы—социалисттик чарыштын тилекчилеринин балык тулар турары.

И. ВАЙНШТЕЙННИН, Г. ХМАРА-НЫҢ ФОТОЗ. СЭТА-ның фотохроникасы.

НИИТИЗИ-БИЛЕ КҮҮСЕТТИНЗЕ-ДАА...

Бо чылдың бирги чартында Чөөн-Хемчик районунуң үлөтүрү продукция сайгарының планын 106,9 хуу күөсөткен. Доктааттыг пландан ажыр 198,1 мүн рубльдин продукцияны сайгарган.

«Совет Тываның 40 чылдың — шалыпчы 40 недела» дөш бүдүрүлгө черлерин аразында калбарган күш-ажыкты элечтег тургустуш, хлөб заводунда эске бүдүрүлгө черлерин продукция сайгар оңаалдарын ажыр күөсөткүдү. Социалисттик чарыкка Чадананың хөмүр-лаш разрез мурал турар. Дажылар коллективин хөмүр-лаш казып тыварынын алды айлар планын 110,2 хуу, ийик кварталдын 120 хуу, июль айының 128,5 хуу күөсөткен. Ынчангаш коллектив продукция сайгар оңаалдазын ажыр күөсөткен. Чартык чылда пландан ажыр 164 мүн рубльдин продукцияны хөмүр-лаш разрезин сайгарган.

Чадананың тараа хүлээп алыр пункттуз аламы айларда продукция бүдүрүлгө 106,5 хуу, а сайгар планын 104 хуу боттандырган. Ол шыкаш саржаг-завод, үлөтүрү компания, мыш ажал-агый, районнар аразынын сельхозтехника каттыжышкынын чартык чылда үлөтүр продукция-

агый техникаын септээр чартык чыл планын тараа ажар оңаалдазын саржаг завод ажыр күөсөткөдө, саржаг бүдүрүлгө планын июль ай, ийик квартал, чартык чылдык-биле дыка бедик күөсөткөн. Сүт кылдыр бүдүрүлгө планын база бедик боттандырган. Продукция бүдүрүлгө база сайгар оңаалдазын чартык чылда ажыр күөсөткен хирезинде хөмүр-лаш разрезинде хөмүр-лаш тывыжын эртең чылдың дескенинге 14,3 хуу чедирбөө.

Үлөтүр продукциянын бүдүрүлгө болгаш сайгарында бар болуп турар чөтөстөрүн чылдадып, Совет Тываның алдарлыг өбөлгөй төлөтүп үтүкү дөш район бүдүрүлгөлеринин үдүртүчүлөрү, хөй-инити организастары бар кураларын долу ажылашканын, ажылынын, ийик-неп-техникти ажылаакчылар ортузунга социалисттик чарыштын дөштинг организастары чутула.

М. СЕВЕН.

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дугу» комбинаттын даг-дугу арылгар фабриказынын күш-ажыкчы коллективин Тываның СССР-ниң составынын ийи тур-биле каттыжышкынын 40 чылын болгаш он комбинаттын тургустууганынын 20 чылын телептиг уткуур дөш социалисттик чарышты калбарткан, чыл эгезинден тура бодунуң алган күш-ажыкчы темпизин кошпатай, чедикши-ниниң ажалдашканын турар.

Фабриканың даг-дугу арылгар чех эртен айдан 4000 тонна бедик бүдүрүлгө ажалдаан. Чижээлээр, бедунуру-

дан даг-дугу арылгар чех июльда планга немеш 363 тонна сорттуг даг-дугу бүдүрүлгө, планын 107 хуу күөсөткен. Он чехтин технологияту элечтеринден улуг мастер С. М. Кууларын удуурткан № 4 элеч айдан 106 хуу, 3. А. Сафарининованын № 1 элеч 103 хуу күөсөткен.

Ол шыкаш бедик сорттуг рудадан даг-дугу арылгар чех эртен айдан 4000 тонна сорттуг даг-дугу арылгар турган, ону 4111 тонна чедиргеш, даалгазын 103 хуу күөсөткен. Ында Л. И. Шаламова удуурткан № 3 элеч еселерин мурал турар. Он элеч даалгазын 102 хуу күөсөткен.

Арылгар фабриказы инити-биле эртен айдан 8700 тонна даг-дугу арылгар даалгазын 9175 тонна чедирип, планын 105 хуу боттандырган.

Мурнаның коллектив август айны база эки эгелеп, күөш-инишкенин кошпатай турар. М. ООРЖАН.

ХОЖУДААШКЫННЫҢ ЧЫЛДАГААННАРЫ

«Совет Тываның 40 чылдың — шалыпчы 40 недела» дөш эгелээшкн № 48 түдүг эргелээш шөлдөргө болгаш маллар бригадаларын аразында калбарган. Шөлдөргө аразында Тыва АССР-ниң алдарлыг туудукузу Е. С. Бизевага баштак коллектив бо чылдың эгезинде бөрү шалыктын ажалдап келген. Ол бригадын эскер-гешери бөрү чартык чылда 49 мүн рубльдин шөлдөргө ажалдар кылдыр планын 57,4 мүн рубльге күөсөткен. Олар күш-ажыктын бүдүрүлгө түтүк планын 124,1 хуу боттандырган.

Екатерина Сергеевна Бизева—республикада суралгы туудуку, дүжүлүлгө бригадир, сатгы човаштар дагыныкты. Оон удуурткан бригаданы чарыкка ийкейлиг киржип, чыл санында бедик күөсөтүлгө чидип ала турар. Шак мындай мурнак коллективин ажалды үлөтүп көрбөс, аяа дөшкөк болгаш дуза келбөөс, харым-лаа чамдык таваарларда шалык таваарыштын, оон ажалынга хо-жудаашкын байдалын тургуза бөрү чижектер бар. Ону ол бригаданың богуңу ажал-хөргөзөп көрүп болур.

Кызыла урууларының чаматка эмелдээшкн — поли-

линиканың болгаш эмнээр салбырының ийи коруузу тууду эгелээшкн бөрү үш чыл ажа берген. Ол эмелге коллективинин кол болгаш дузалаа тууду аразында «Кызыл үлөтүрү» эргелээшкн К. К. Күжүтте болган Л. П. Калы-рова удуурткан бригадалары кылган. Уруугар эмелдээшкн тууду доозубаан, оон хууса-зы узамдыга бергеннине тууду-дүжүлүлгө бүрүзү база бар болбайнаан. Шынында, оон поликлиниканың тууду эртен чылдың август айда-ла ажылаа киирптер турганын чугалаарга-ла, мында ажал-хөргөзүлгө байдалы калдыгы азырын билдине бээр. Оон шөлдөргө ажалдар Е. С. Бизеваның бригаданы дооскан. Ол коруусту чүткө сентабыр эгезинде ажалдаа киирп болур. Чүткө дээр, мыда кылдыр ажалдар ам-даа хей.

Соматиканың эмнээр салбырының дугайында чугаа элээр көш. Анаа шөлдөргө ажалдар кылдыр биле Е. С. Бизеваның бригаданы май айда келген. Бир ай ажалдап чорла, оларын Салыг министростуунуң базазынын тууду-дүжүлгө чорудуулар. Анаа бээр-га, кылдыр ажалды хөмөлдө толаргай, материалдык халды-рыга эки болган. Бригада аяа оңаажык ажалды хуу-

шөлдөргө, үзүктөшкн чок кылды доозубаан, катал-ла бо туудуга келген. Үшүк каттык шөлдөргө ажалдарын дооскаш, ийик калдыкка кызы, аяа элээ ажалдай берген соонда, шактаргазын тыптып келгилээр. Көз бүртүлгө сүт дамыдылганын, салгылаан чырымын тектирер—шөлдү кылбанында, чамдык шитки өрөөндөргө соңга, хаалгаларына немеш тыптып келгилээр, элтип кылдыр, салыр дөш шүктүрүлгө кааи ханаларын, үзүктөрүн, өрөөндөр бөдирлерин ол-чаза үтөш кылар кааи ханалардан катан кылдыр хой ажалдай чыгар-ла элээр немеш берген.

— Мындай багай байдалга черле ажаллап көрбөзүс. Кызыл кааи ажалымын колдуунда катан эле кылды турарымыс бо-дур. Дык-ла шүтүртүр— деп, эмнээр салбырың ажалды калдыкка жуу-дурмыс бермеш, Екатерина Сергеевна улут дүвүрел, салгы човашың, караал-биле чугалаар эгелээр.—Көрүп көрүр. Бизин чалалар хоюлук белектер мезгилдерин эптин черге тургустуруп алар бизин арга чок. Ыкыл-мында кааи кааи уугу-биле оңгарлар моондактан турар. Бергелерин чалдымай ажаллап тур бис.

Ол туудуга хоюдаашкынын бызакчылар, савтиктер, электрликтер болдурган дээр болза, мында калдык-лаа чартык чок. Ызакчылар манга шөлдөргө чиркенин соода келген. Батаралар, хоюлаалар салыр, оларын бедирлерин тууду-дүжүлгө дөш савтиктер шөлдөргө кылдыр план ажалды ол-чаза шаап каапкан. Ол ажалдарын тууду-дүжүлгө долдурар дөш Калырова удуурткан тууду-дүжүлгө чаматкаары ону — бирги калдыкка немеш биле дамылап турар. Ынчангаш ажалдаарга берге-ле боор аа, деп бир ажалды тууду-дүжүлгө айттырды. «Чугалааш чор боор» деп, ол харымдык. Шыныла-ла ыкыл. Тууду-дүжүлгө немеш биле дамылап деп чүткө мында-ла белек эвес. Ынчалдаа-ла ийи-

Ажылаа кифер тудуга

ги, үшүк каадыкче тууду-дүжүлгө үлөтүр бис деп. «Кызыл үлөтүрү» эргелээшкн удуурткан В. Н. Шаламова менн бүртүлгө аянык чугалаар чорду. Даштын долгун оңгарай казып каапкан туудуга иран тургустуу алыр болдумас чыгыш. Ынчангаш ойбак-дымдык черлер дугаар тууду-дүжүлгө хол-биле ажалдаар алаары ийкем. Дорту-биле чугалаарга, бо тууду-дүжүлгө оңаажык организастар турарында улуг чөтөстөр бар. Ынчангаш оон ажалдаа кифер хуусаазы узап бар-ла чидар. А кол чыгыкчы — Тыва АССР-ниң Калык камгалал министростуу ол тууду-дүжүлгө темпизин дүргеделир дөш суртууларын мыда ажалдап турар. «Деминг саваскан теве тууду чир» деп үлөтүр домак бар. Чогуу-на ону бо туудуга долдур-биле хамарыштырбайнаан, ам харын ол соматка тууду шүтүлгө бээр дээр бээр болур. Чүткө дээр мыда бо хүндөргө чыгыш, тууду-дүжүлгө ажалдаа оңаажыкчыларын удуур-тууду-дүжүлгө ону хомга ап, ажалды хүн бүрү контролдап, дөштинг хемчеглерин ап турар. Ш. ДОРЖУ.

О черк

Бедик-бедик теректеринг болгаш борбак-борбак талдарыг, алдын сиргич-чиргичтер дег чымчылгаларыг хем эрөн булутка ак-ак, хоор-сарыг болгаш кара тевелер хо-вудан шуужуп кирип келгеш, кызыл чыраалар баштап тур-ла кекек чер өбейбээр. Улуг, бие тевелер кожаттар тейлер дег мөөнөринин салгаларын, сөлбөгөр уузу дүктүктүг чордурду уузу моюларын бедик чыраалар кырычче сүңгүлү-каш баштарын сиктирген чордурду-даа. Оларын аразында өскөлдөр сөлбөгөр улуг, хө-рөктери дөшөм кыгырт кылдыр элп чорур, хире-хире даштары кыжыраар ак болгаш кара ийи буураал ол-бо тала-ларынче харагалан чорурлар. Семс, чоругар болгаш улуг бедик-лаа болза болгаш ийи-гилеринде арай хоорук бир бө-лүк чорудар. Чамдыктары болар-биле чүтүк мычал чор-уру ону элечинг бош-ла ут-туларын чөмчө уузу дамына-нын херс баскыч чорутар.

Хою ортузунда чыгыш теве тур-лаа дөшөм бир-ла чор-уру. Оон соонче сиргичтиг сым дег уузу урук сөөктөк атыг кижик черин доорулар лар кырычче быскыналдыр халдынар. Келээр дагалар хөргөн дур-гаар кышталар мыла-мында кестүп, кыштан ботуналып тургулар. Оларларда кол-лодан хойлар чалты берген оытпал чорудар. Калык-ларын араланы чыгыш холу-к-биле аминчал келгилээр. Теве оытпал чорун атыг кижик уткуштур база бөр

Тес өрү Кежеге дээр бедик кара даг чоотугаа малдан кырык. Кыштар чере он тив алганар. Владимир шөргө ал-ганымда ча халажын келген, а Людмила ону класты доозубаан турган. Олар кайы-мы-даа мал ажалынга кирип келгенер. Владимир мал ажалында өскө човашында база билер турган. Ол шөргө база човашчал хөмөлдө эрттерген.

Ол шөргө чынып кел-гилге ала-немеш оон дордан-ла өлгөш, боттарын кала-рын чораш тевелерин улай малдарыа сүмөлүү.

Аалам турган: — Чолаачылар бистин со-хотта ажалды кижик бүрүзү бол-гай. Сөз машинаны эки би-лирлери билер мен. Ынчалдаа теве малды малдар кү-рөлдөргө белек тывалды боор-дур. Бистин ала-өбөлгө-биле чире бурнугу шагалан бээр азырап, элечтер чорашын ма-лым. Оон когуу ууш болбас, азырап өстүргөш, ажалды көр-гөс. Сен, Волода бичин ча-жылдан-ла теве малды көрүп, оон аразында өскөн болур сен, огул—дөш, аламы сур-тагылаан.

Суртагылар чүтү боор, ийи ажалды кижик аразында сүмөл-лөшкөн. Суурга чурттаары бүтү талаа-биле эки болбайн канчар. Ында сайгылаан чы-рык, тевелер, кино, библи-онга ажалдап турар. Кызыр ажалды болу ийил ап болур. Шыныла-ла човашчал болур, а ажалды кыс кижик Людмила он класты дооскан болганда аял-салдык-ла, школага-даа ажалдап болур. Тускы

мержежиди база чедип ап бо-лур арга кайымында-лаа бар. А теве малдары тускы мер-жежиди эвес бөз? Ол база берге, солун ажалдын бирээни. Теве малдар деп дугурушканар. Комсомол райком оларын дөштөө.

Анык малчыларын теве-аилден баштайгы чылда 25 элч кижик доозам чокка туруп ал-бас болур. Эмнээрде бизин кижик көдүрүп алгаш немеш амын асыгына тууду бээр. Эм-дик элчтерин оолдарын кала-рын чыгыш чыгыштып берги-лаар, мычан ол элчтин тууду багалы, шарын турган ам бо-лаганын эмирер. Эге чаа болганын кыргеш, бажынга чоругар-биле шүтүлгө чыгы-лаар. Каргешинг-ле амитан. Болганнар ийин 18 ай иш-тинде эмер. Олга шуудал кы-рык 5 ай хире болур. Баш-тайгы үрөсүндө оон дүмчү черге чөтөс, дөшкөктүң ал-ган ам оыттар. Улуг кы-ганынын чыгыш-биле алыр-га баштайгы чакым анык-разыкын соода болганын дүмчү черге чедер дээр. Бойлаус биле диринг амыннар харымдадыр деп чүткө ол-дур-иин. Чаш болган баштай кыт-шымжык болгаш өскө-даа кижилер көргө база хөргө-лөш. Теве болганын турда аал-даа халычын-ле, аял-бу-ру урер төгүмүрн элчкени-биле дөмей. Ол уеже кызыл-да аалдаран улус-лаа келбөс алаар.

Волода биле Людмила бо-лаганын хүндө каш-даа эмирерлер. Савасканы элчи-нер алгы-кышкымы-биле улай-улай коланта кирип кээп-ле турар алаар. Бир чалын ыдык элчин дү-нү төрөөн болганын хоопу каапкан. Теве суду-биле ону эмниктен өстүргенер. Теве суду-биле калдык-лаа чыт чок болгаш чаагай амандын бо-лур. Оон үсүрү 5,4 хуу. Чал дугурузунда бир саар теведен 750 кг сүт саар. Теве судундан саржаг, быштат болгаш хы-мыс-даа кылды болур.

Теве дугу үнелгид дөш дү-ктөрүн бирээни. Оон 85 хууу чөк болур. Оон бедик шына-ры трикотаж, бобрик — сир-бегер дүктүг сүно, чоорган-нар кылдыр. Бир теведен 5—10 кг чедир дүк кыргып алыр. Эмнээр амык тевелер алар-чын мезгил тевеле.

Кенчелер малдан турар тевелеринин дүгүнө база ки-чигейт салып турарлар. Чы-ла-ла бир тонна ажал дүктү күргөш дужаал келген.

Болганарын баш санын өстүрүп келген ийик: баш-тайгы 1981 чылда 25, оон да-ралымын 1982 чылда 15, а 1983 чылда 26, бо 1984 чылда 15 баш болганынын өстүр-ген. Олар бир коланда бо-лаган, торум, тайлак болгаш үш харын амык тевелер алар-чын мезгил тевеле. Амгы уеде 205 баш теве бар.

Эрэн өрү чыгыр поган гөбөгөр дымтар баарында лагерьин шилде үш өглер тур. Бизинг хойжунуң өк, келээр халакта ак-ак хойлар чалты берген оытпал чорлар.

Артым улуг ак өгден анык эр үнүп келди. Ортумак сым-ныг, кеткен ийик-хөшкөн шө-

вергия, бажынын дүтү ды-рал алганын көргөш, дышта-нып келген студент кылдыр болады. Демги анык эр бистин мезгилдин элдээ-биле харымдаш, чыгыш көрүш-би-ле өгжө кирер чалды. Өг-жө кире бээрнине чөзүр бо-лур. Оон үсүрү 5,4 хуу. Чал дугурузунда бир саар теведен 750 кг сүт саар. Теве судундан саржаг, быштат болгаш хы-мыс-даа кылды болур.

Теве дугу үнелгид дөш дү-ктөрүн бирээни. Оон 85 хууу чөк болур. Оон бедик шына-ры трикотаж, бобрик — сир-бегер дүктүг сүно, чоорган-нар кылдыр. Бир теведен 5—10 кг чедир дүк кыргып алыр. Эмнээр амык тевелер алар-чын мезгил тевеле.

Кенчелер малдан турар тевелеринин дүгүнө база ки-чигейт салып турарлар. Чы-ла-ла бир тонна ажал дүктү күргөш дужаал келген.

Болганарын баш санын өстүрүп келген ийик: баш-тайгы 1981 чылда 25, оон да-ралымын 1982 чылда 15, а 1983 чылда 26, бо 1984 чылда 15 баш болганынын өстүр-ген. Олар бир коланда бо-лаган, торум, тайлак болгаш үш харын амык тевелер алар-чын мезгил тевеле. Амгы уеде 205 баш теве бар.

Эрэн өрү чыгыр поган гөбөгөр дымтар баарында лагерьин шилде үш өглер тур. Бизинг хойжунуң өк, келээр халакта ак-ак хойлар чалты берген оытпал чорлар.

Артым улуг ак өгден анык эр үнүп келди. Ортумак сым-ныг, кеткен ийик-хөшкөн шө-

ону үргүчү чылган көрөл-дир. Удала ажык хөвүжө кө-жүп чоруй баар бис—деп ка-дым.

Силер теве малдан өө-рин бергенин ол шыкаш, Людмила Монсеевна — деп уругдан айттырды.

— Амгы чүе кайда боор, бергенде турган өөрдөм, Чаа бодатаннаан кыс ийги-лерде хөй чан бар. Чаматка-ры теве, кагар, кызыр, дү-күр болулар. Чаа бодатан-ганын ыяла-ла бир ай иштин-де хол-биле эмирер. Бо ки-жи бир чылын хурал чоруй турган. Ынчан улуг хар чаап, шуурганай берген. Чамдык тевелер хөвүжө үнөш чиле берген. Шуурган намдай чө-рге дангаар эртен чер чы-раанда дилеп чоруккан. Харгаган чынында улуг-ла бор-бак ак чүвөлөр чыдар, ол шим-чез-ле теве болган. Харгаган бажына келгеш харын кас-кынааш, кара черге чыдып алыр. Хаттыг, шуурган оларын хыме шаап турза-лаа тоовас келгенин кылдылар. Баштай көргөш, кайган мен. Өбөгөр ак чүвөлөр тура халыла-ла те-ве болур. Салгыны каапкан, тоор-даа чок харгаган бажы үзе сол чып чоруттарлар. Чооголар иштинде хат тыгип каан чугул чорур тевелер кымылга таваарышканда хөй теве оон үнөс.

— Теве бажы доозада буу-ралар коргучу эвес, дүм-чам?

— Бууралар киргине-везинде коргучтуг эвес. Эзизин үнүн бедик тагылар болгай. Конч-түт соон эгелеп, боталаа кир-гипей берген. Волода аял-ы-биле калы хайгалар алаар улус. Мен аяа калып чыгар улус. Чамын болгаш ажаарына өөргөн чор мен.

Людмила Монсеевнанын хө-рөндө район Советинин депу-

А. АРАПЧОР.

СПОРТ — КАДЫКШЫДЫЛГА

стадион, волейболга 412, баскетболга 318, городки ойнаарына 27, футболга 155, хоккей ойнаарына 150 спорт шөлдер, 6 хаак баазы, эштер 2 бассейны, 109 спорт залдар болгаш оон-даа амы спорт турдулары бар.

Кызылда. Ак-Довуракта, Бай-Хаакта, Туранда, Чадаанада, Самагалдайда уругуларын спорт школаларында спорттун ангы-ангы хевирлеринге (чиник атлетикага, хурашкка, хаакка майнаарына болгаш оон-даа еске) хой салып спортчулар өөренип турар. Спортчу дээш мергежилди спортчулар белектеринге эвээш эвээш кылган. Чүгө 1983 чылда анаа делегей классыг бир спорт мастери, СССР-ниң бир спорт мастери, спорт мастери 18 кандидатты, бирга разрядтың 48, ийги болгаш үшкү разрядтың 724 спортчуларын белектээ. Ук школа дуржулгалыг кадрлар-биле четелеттинген.

Күш-культурада болгаш спортта мергежил дуржулгалыг кадрларын саны өзүп турар. Амы үеде республиканың спорт организациаларында, школаларында 429 амыл-дамчалык 103 кижиле, 144-тускай ортумак эртемниг специалистер.

Белек спортчу көргүзүлгелерин чедип ал, бистин чоргааралык болуп турарларын спортчу байырлар — Күш-культуражунуң хүнүне адаары артык эвес. Александр Доржу эртен чылын делегей кубогу дээш хостуг хурашкка делегей маргылаазын ийги шаңнал — мөнгүн медалды алган. Улуг спортка чедипкини дээш Александр Доржу делегей

классыг спорт мастери атты алган. Оон мастери, дуржулгалыг тренер В. М. Оюнга РСФСР-ниң алдарлыг тренери атты тываскан. Сексия классчы Елена Тутатчикова ча адарына СССР-ниң спорт мастери атты чедип алган болгаш амы үеде бүгү-өнүлде маргылааларына чедипкиниг кижилер турар.

СССР-ниң спорт мастери, Тыва АССР-ниң күш-культураның болгаш спорттун алдарлыг амыл-дамчызы В. Б. Сырат, СССР-ниң спорт мастери, хостуг хурашкка улуг тренер Б. М. Чеклек, дуржулгалыг тренерлер Е. В. Тутатчиков, Н. Б. Кузнецов, Н. М. Кузнецов, В. П. Павлов, А. И. Хопров, С. Х. Аракчаа, Н. И. Юрлова болгаш оон-даа еске оонашкан амылгына харысгалалыг, мергежилди спортчуларын белектээринге билин, күжүн берип турарлар.

Тыва оон шаңнал турала спортка чык, хандыкшыдыг чоран. Спорттун национал хевирлери—хурашк, аты чыгыш, ча адары болгаш яны-бүрү спортчу оонаш оон ортузунга конугуп неперенгей турган. Байыр-чыскаал хурашкка делегей хурашк, аты чыгыш хурашк-биле хой чон чыгыл турган. Спортчу оонашка эне-ке хурашк, кашпагалар маргыш турган.

Спортчу көргүзүлгү үнүшкүни, агитподаларын спортчуларын күжү-биле оорганнаш турган болгаш амы үеде-даа практикал турар. Антас-масылыг болгаш таймлыр амылгы чоруур спортка-биле 1951 чылдың январда РСФСР-ниң Дээш Союзунга спортчуларга тураскаалып Кызылдың спортчулар

аждарының тунели-дир. Спорт баазаның бижылгаар, бүгү чонну күш-культураже болгаш спортче хаара тудар дээш амы-даа хой амылдары негеттинип турар.

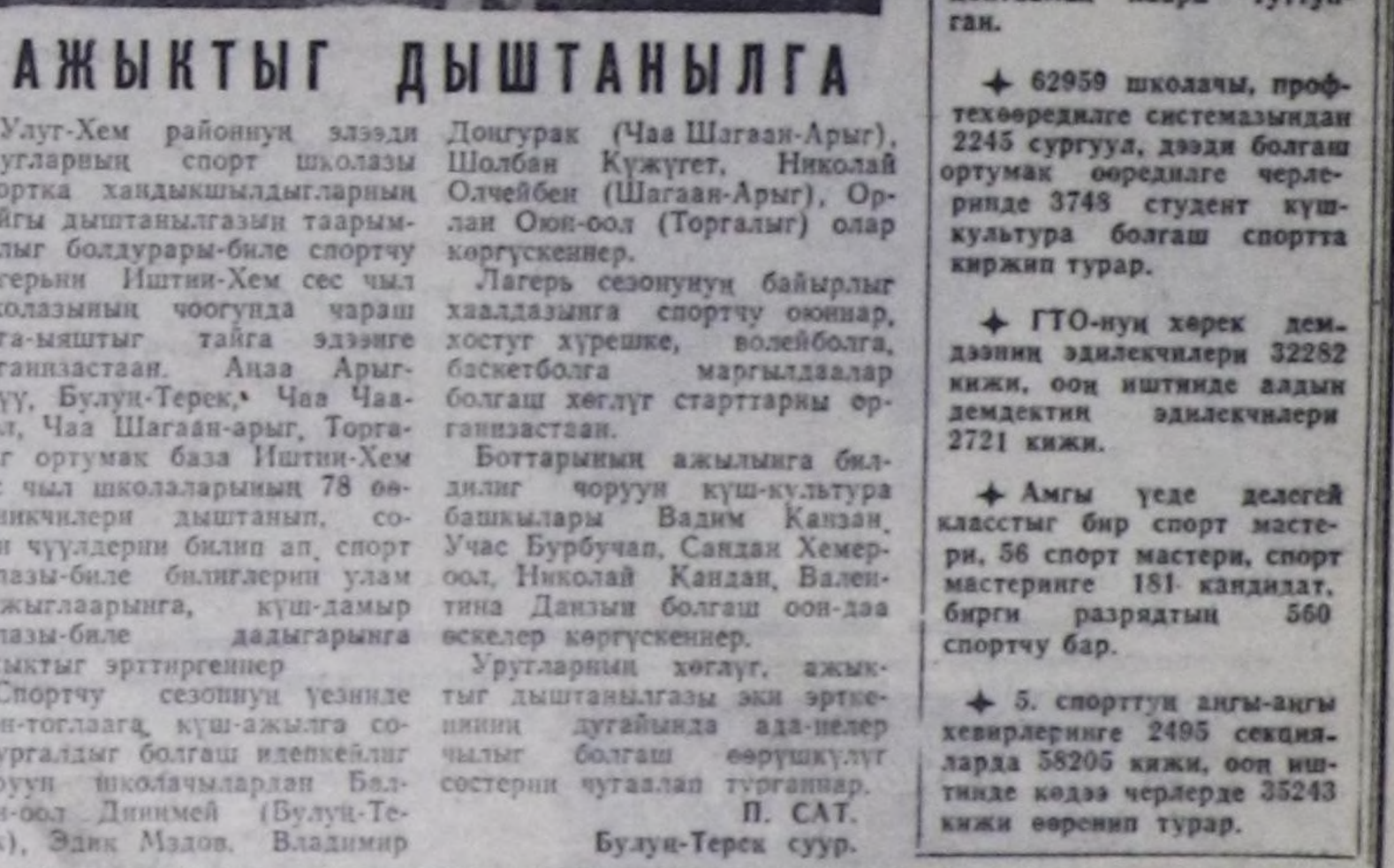
1986 чылда доозары көрдүгөн эштер бассейниг улуг спорт комплекзиниң туудуу Кызылда эгелеп турар. Спорт залдыг спорт комплекстерин район төптеринге, комплекстиг спорт шөлдерин ийги биялг школаларына, ортумак болгаш дээш өөредиле черлеринге турдары көрдүгөн. Уругуларын 2 спорт школаның амылдарын планнаа, Медицина үнелишенин спорт залын тууду доозарына чоокшулаан.

Күш-культура — кадыкшылга амылдарында депшигелит, чаа хевирлерин, мурнакы дуржулгалыг амылдар.

Кадыкшылга бөлүктелген, спортка хандыкшыдыгларын клубтарын организациаларын көвүдери, бугурулгелер, организациалар коллективтеринге «Бригада-биле стадионга» деп күш-культуражунуң шимчээшкенин неперендирин чедип амыр бистен негеттинер.

Тываның Совет Эвилелинге каттышканыдан бээр 40 чыл оюнга тураскаалып кышкы болгаш чалгы спорткада республиканың спортчуларын, күш-культуражунуң бүгү коллективтер, школаларын, көдүр-лүшкүлүгү киришкен.

Н. АВДЕЕВ, республиканың Күш-культура болгаш спорт комитетинин даргазы.

БИСТИНҮЛҮҮВҮС

дурун база бодап турган мен. Шынап-да, хостуг хурашк ол үеде бол Тывада неперенгей. Анаа хандыкшыдыг, талантыг аныктар хой. Хостуг хурашкка делегей чергелг спорт мастери Александр Доржууну улугер-чигээ республиканың бүгү спортчуларын сорук кинрген.

Мээң кол амылым—№ 1 көдүр профтехучилищеге күш-культура башкылар турдум. Анаа спортзал чок, күш-культура, спорт амыл чоруурлар турга, спортчуларын белек болгаш башкыларын ийги дуржулгалыг шимчээшкенин буга-гаар сургууларын болгаш амыл-дамчыларын күжү-биле спорт залды тууду алган бис. Хурашк секциялар чоруурларын хурашк база садып алган. Училишени бодуну шымырак мөгелери көстүп келген. Хостуг хурашкка анаа өөренип алган, Федор Ондар, Юрий Корбу олар оон соонда СССР-ниң спорт мастери ат алганнар. Кадыр-оол Билдей амы хостуг хурашкка тренер. Шүптүзүн санавы берге, чынаа чаа эгелеп чоран аныктар ам боттар ат-сугаалыг, дуржулгалыг тренерлер, судьялар, дадыкшыдыг-дыр. Хостуг хурашкка СССР-ниң спорт мастери, бүгү-өнүлде категориялы судья Эрденер Ондар дык хой аныктарын өөретен болгаш өөредип турар.

Чиник атлетиканың копы, диск октаары, конькиге чунгулар дээш ышкыш чамдык хевирлери чынаа неперенгей, ол маргылааларга кижикчилер дык хой турган чүве. Амы үеде ол хевирлерин утуп турар апарган. Футболга Кызылдың бирги чери дээш маргылааларга 15 чедир командалар (аныкт оолдарын болгаш школаларын санавыска безин) кижилп турду. Футбол база шоолуг хөгжүп шыдавын турар-дыр.

«Спорттун спорттун хоочуннар чедипкиниг кылып турар чамдык амылдарын маааа чугаалап көрей. «Хурашк» агитбригада (удуртукчуу Н. Шинигин, Н. Кузнецов болгаш оон-даа ескелер бар бис, Агитбригада районнарже үнүшкүни кылып, хурашкка көргүзүлгү оонаш чорууду, районнарнын спортчуларын, аныктарын аразына күш-культураның, спорттун ужу-дузанын болгаш сугаалыг спортчулар дугайында чугаалап берип турар бис.

Волейболга, шыдыраага болгаш стол тенниинге хоочуннар Б. Салчак, В. Бабкин, И. Корж, Н. Кузнецов, Л. Коренков, Н. Фунтикова, Л. Тока болгаш оон-даа ескелер Абган хоорайга чамчы болгаш ужурашкшылар чораннар. Абганнын спортчулары биске

база кээп турар. Мындыг ужурашкшыларга кол чүдү—хоочунларын дуржулгалыг аныктарга дамыдары, аныктарын спортче хандыкшыдары болур.

Школаларга, өөредилге черлеринге спортчу кезээрге хоочуннар өөреникчилер, башкылар-биле ужуражып турар. Бидыг кезээрге № 7, 14, 15 школаларга, автоорук техникумуна, кооперация үнелишениге болгаш оон-даа еске черлерге болулаан. Хоочуннарнын командалыг волейболга, шыдыраага аныктар-биле бо-да таваржы бээрлер. Мөгелер боттарын көргүзүлгү номерлерин, штангетин шой көдүрлерин көрүкчүлгө со-нуургалыг турар. Бистер боттарын сактышкыныары-высты, 20—25 чылдар мурунда күш-культураның, спортту хөгжүдери дээш канчаар амылдал турганынмысты, спортчу кижиле кандыг болурул дээр дугайында аныктарга чугаалап берип турар бис.

Бистин шүптүвүстүн байырдалымыс — Күш-культуражунуң хүнү таварыштыр республиканың спортчуларына, күш-культуражунуң кадыкшыды, чаа-чаа чедипкинигн күзедивис.

П. ПЕТРОВ, спорттун хоочуннар чөвүленин даргазы.

СПОРТ ШКОЛАЗЫНДА

зы мергежил-дуржулгалыг кадрлар-биле четелеттинген. Школада 13 турал амылдал турар. СССР-ниң спорт мастери Александр Чылбак-оол, Сарыг-оол Дажы, РСФСР-ниң спорт мастери Долоан Доржукай болгаш оон-даа еске тренер-башкылар школаларга спортчу мергежилди бээр дээш кызымак амылдал турар.

Спорт школаның амылгы оон материалдыг баазы улуг роолдуг дээр билдингир. Бистин школа районун Кулутура бажынынын спорт залында кичээлдерин эрттирип турар. Ол залга спорттун бир хевиринге 146 кижил өөренигнине таарыштыр кылдыган. А ийн хевирге 320 өөреникчи кичээлдеринге зал сындышкан. Бичанаш орай дүгөге чедир кичээлдерин эчелештирип чоруур ужурга таваржып турар бис.

Спорт херекселери садылгаш эвээш кээп турар болгаш магазинерден шимчээшкени-ге-биле алырын чөпшөрөөсө, чүгө луда санажырын негеп турары спорт херекселери садып алырынга бергедеш-кини бодуруп турар.

Чемпионатка «Зениттин» футболдун 41 катал мячын кинир каапкан, еске командаларын мурап, туринир баштап турар. Ленинградтын тинилеке саны-биле (12) база еске клубтарын мурап турар. «Спартактын» экинчине ийн мячын чараш кинир каакан камдалык Желудков (16 саныг) бомбардирлерин бурткелан баштап турар. Оон ийн Протасов («Днепр») — 13, Андреев (СКА) — 11 саныг. Эртен оюнда 31 мячын

Тыва хурашк хевя—содакшудакты районнуң амылдал хандырылга комбинатында даарап болур арга бар, ий-чалы-даа ол айтырыг амы-даа шимтирлеттинген.

Спортчу маргылааларын, хоочун спортчулар-биле ужурашкшыларын организациалары чанчыл болган. Спорттун ангы-ангы хевирлеринге район маргылаалары хой-биле өрткүлден. Чижээ, волейболга «Ленинч орук» солуну шаңналы дээш маргылаага 230 амыг өөреникчи киришкен.

Ол ышкыш республиканың школалар аразында маргылааларга бистин уругуларын, оолдарын командалары каш удаа шаңналыг черлерге үнүп, тилеки болуп-даа турган.

Хостуг хурашкка районнуң бирги чери дээш Чадаана, хоорайга эртен маргылаага спорт школаның суурларда филиалдарына маргылааларын тилекчилери 207 кижил мөгелер киришкенер. Анаа спорт школаның Хайра-канда филиалыннын командалыг бирги чери алган. Тилекчи команда шилчир кубукту, бирги чергениг дипломун алган.

Сес оюнга пенальти 9 катал шимкен, оон иштинде ЦСКА — «Арат» болгаш «Шахтер» — «Черноморец» командаларын ужурашкшыг үзүнде оон бир метрден ийн катал кинир каакан. Олардан пенальтиг спортчы Гаврилов кинир шаңналыг.

Чадананың спорт школаның болгаш оон филиалдарын коллективтери Совет Тываның 40 чыл юбилейинг уткуштур кызымак амылдал турар.

Д. ХОВАЛЫГ, Чадананың уругуларын спорт школаның директору.

Сес оюнга пенальти 9 катал шимкен, оон иштинде ЦСКА — «Арат» болгаш «Шахтер» — «Черноморец» командаларын ужурашкшыг үзүнде оон бир метрден ийн катал кинир каакан. Олардан пенальтиг спортчы Гаврилов кинир шаңналыг.

СЭТА-нын көрр.

Саннар, фактылар

Бистин чуртта күш-культураның болгаш спорттун хөгжүлдезинин 1982—1985 чылдарда болгаш 1990 чылга чедир комплекстиг программалык амылдал кылдыган. Ук программалык күш-культурага болгаш спортка 42,1 млн. шко-лачыларын, профтехөөредилге системалык 3,6 млн. сургууларын, ортумак болгаш дээш өөредилге черлеринин 3,4 млн. студенттерин, 46,2 млн. амылдарын, албан-хаакчыларын, кол-хоочуларын доктаамал хаара турдары көрдүгөн.

Бо беш чылдың тончү-зүнге чедир күш-культура болгаш спортка 90 млн. хире кижиле доктаамал кижил, чылдың-чаа ГТО-нуң хөрөк дөмдөзүн 36 млн. эдилекчилерин, массалыг разрядтарын 28-30 млн. спортчуларын белектээри көрдүгөн.

Кадык камгалаалык болгаш күш-культураның хөгжүлдезинин 1984 чылда 16 млрд. рубулан үндүрер. СССР-де күш-культуражунуң шимчээшкенине 84,6 млн. кижиле хаара туттунган. Бугурулгелерге, колхозтарда болгаш совхозтарда, албан организациалар болгаш өөредилге черлеринде 245 муң күш-культуражуну комплекстиг (оон иштинде 130 муң спортчу болгаш болгаш спорт-техниктиг 7 муң амыг клубтар тургустунган.

Чүгө соолуг ийн чылда күш-культураже, спортче болгаш турмузче 3,4 млн. кижиле хаара туттунган, 18 муң амыг күш-культуражуну коллективтер тургустунган, бугурулге гимнастиканы кылып турарларын, кадыкшыды-инин күш-дамыр белектеринин бөлүктөринде, ГТО секцияларында, туризм клубтарында өөренип турарларын саны ескен. Майнаарына хандыкшыды-галарын 3 муң амыг клубтары амылдал турар.

Совет күш-культуражуну шимчээшкенин материалдыг баазы доктаамал бижылгип турар. 700 муң амыг спорт комплекстери, стадионнар, спорт шөлдерин чалгы үеде хүнүн-не 28 млн. кижиле хүлээп ал болур.

Чурттуң дык хой бугурулгелеринде көрдүгөн ады-хергениг амылдарын күш-дамыр дадыкшыдыгын экинчилерге чөп амылдал турариндан амыл шаңналы чидирин эвээжидиринде болгаш күш-амылдын бугурулгүлүгү бидеринде чамдык эки тунислер чедип алдыган. «Запорожтрансформатор» каттыкшыдыгын, Минский автоматчык шугунар заводунун болгаш оон-даа еске бугурулгелерин дуржулгалыг ол дугайында херечелен турар.

«ЗЕНИТ» — МУРНУНДА

Чемпионатка «Зениттин» футболдун 41 катал мячын кинир каапкан, еске командаларын мурап, туринир баштап турар. Ленинградтын тинилеке саны-биле (12) база еске клубтарын мурап турар. «Спартактын» экинчине ийн

мячын чараш кинир каакан камдалык Желудков (16 саныг) бомбардирлерин бурткелан баштап турар. Оон ийн Протасов («Днепр») — 13, Андреев (СКА) — 11 саныг. Эртен оюнда 31 мячын

САННАР, ФАКТЫЛАР

Тыва АССР-де күш-культурада болгаш спортка 96497 кижиле, оон иштинде көдөө черлерде 58791 кижиле, доктаамал хаара туттунган.

62959 школачыл, профтехөөредилге системалык 2245 сургуул, дээш болгаш ортумак өөредилге черлеринде 3748 студент күш-культура болгаш спортка кижилп турар.

ГТО-нуң хөрөк дөмдөзүн 32252 кижиле, оон иштинде адыг дөмдөзүн эдилекчилери 2721 кижиле.

Амы үеде делегей классыг бир спорт мастери, 56 спорт мастери, спорт мастери 151 кандидат, бирги разрядтын 560 спортчу бар.

5 спорттун ады-ангы хевирлеринге 2495 секцияларда 58205 кижиле, оон иштинде көдөө черлерде 35243 кижиле өөренип турар.

П. САТ, Булуң-Терек суур.

БАЙЫМНЫ КОР

Менгилери кыланнашкан бедек
Мээ чуртум дегемин көр.
Чалгыларды бырааннашкан
ойнаан
Сая чок хем, хал чаражын
көр.
Ховар диген элек дүжүт
шымкан
Хостуг чери күчүзү көр.
Кодинарын сымшпастан
ескен
Хоор, малым магалым көр.

Чиндигир көк эзим, арга,
сында
Чимис-каттын элбегин көр.
Казып төтөсө, санап четпес
арбын
Каш чүзүн байлакта көр.
Акм-дунма найыралга
шынчы
Ажыл-иши чоңуну көр.
Чери дегем, чарашымны
ханмас
Чечектеген Тыванын көр.
О. СУВАКПИТ.

ХАНЫМ - БИЛЕ ДӨМӨЙ ИЙН

Төрөн чери менээ эргим—
Төрөл чоңум олчачан ийин.
Кара суун-даа сактоомга
Ханым-биле дөмөй ийин.
Салгын-халы үргүлчү-дө
Сагын-сеткил сергелги көр.
Хову-шоду, тайга-каскаа

Кызыл хырымны тотутуруп
бээр.
«Чалгаа киж чеме четпес»
Шадаан улус мнча джигер.
Төрөн чери хөгжүдөр дээр
Төдү күжүм өргүл чор мен.
Б. МОНГУЛ-ОЛ.

МААДЫРНЫ ОГЛУ — МААДЫР

УКРАИН ССР. Анатолий Карпенко адазында халок чор-
гаарлаар. Ындыг болбас арга чок. Оң төрөн хохорын
Тернопольда Совет Эялелин Маадыры, танк команлери,
Украинаны немец-фашист эжелекчилерден хостаар дээр
тудуушкунга амы-тынында чарылган эрес-адам лейтенант
Николай Григорьевич Карпенкоу сагындырып кээр чүддер-
де хөй.

Тернопольда школазында пионер отряды база пионер дружи-
назы, хохорайда педагогика институтунун студентилеринин ту-
дугу отряды Маадырым адын эдлээр. Ол-а ат-биле хохор-
айнын бир кудумчуу база алаттыган. А ол кудумчуун
байжыларын дайымчыны оглу Анатолий Карпенко туудушкан.

Чурттага байжыларын аразында Тернопольдаун «Пром-
строй» тууд-монтаж эргелесинде УССР-ин алдарыг ту-
дугузу А. Н. Карпенкону бригадалынын тууду тургусканы
«Ватра» каттыжышкыннын бугуруде корпустары, хөөсө-
сазын комбинады, Чертовтун чигир заводу... база бар.
Коллектив эргелесин бир дугаар бригада керээзинче кирген.
А. Н. Карпенкону ажил-амыдыралы чүгө шалыпчы күш-
ажыл-биле эвес, а хой-инити чууга ажалдар-биле долдунган,
ол Украинаны Компартиязынын ТК кескигү.

Кажан А. Карпенкога Ленин орденин болган «Маска бола-
ш Кадим» медалды тыспып турда, ол база катан адазын
дугайын сагынган. Маадырын оглу Маадыр болган.
Оң күш-ажылчы тийелгези — адазынын маадырдыг чоруну
уламчылаа.

ЧУРУКТА: Совет Эялелин Маадыры Н. Г. Карпенкону
биостуунун чанында Социалист Күш-ажылды Маадыры
А. Н. Карпенко Тернопольдаун медицина институтунун сту-
дентилери-биле беседалажып тур.

В. САМОХОЦКИЙ биле В. ПЕСЛЯКТЫН фотоу.

СЭТА-нын фотохрониказы.

ӨҢНУКТЕРИМ АРАЗЫНГА

Хүндүлээр эш-өөрүнү ачи-
мында республиканын ырак-
чоок будунларын эргил-кесир
аас-кежиктиг болдум.

Чөөн-Хемчик районунун төвү
Чадзанага бир каш кондум.
Партия райкомунун ажилдак-
чылары-биле ол казынч каас-
чараш черлерин-даа көргүдө-
дим. Менээ СЭКП-нин XXII
съездин аттыг совхозтун сүт-
бараан фермазынын чайдаан
көргүстүрүл. Ферманын бола-
гаш болууну ажил-ижинин
дугайын улут өкө кадарызы
Биче-оол Сат соңуругатты.
Коллективтин урулгар салы-
мны амдыралы-биле таныш-
тым.

«Чыраа-Бажи» совхозтун
чайдаанга алыма койку Алек-
сандр Сарылар-биле учураш-
тым. Оң аалыга тываларын
ийишонал аш-чөмүн ам-
зат, ону канчаар белеткери
оока соңуугаан мен. Эстон-
нар-биле бир дөмөй, тывалар-

нын ээттен, сүттен ийи-бүрү
чөм белеткери-биле таарыш-
тым. Бүрүгү тываларын ажил-
амдыралы менээ өзгөргөсак-
тышкынны арттырды.

Ол чоразыныс ийи хүн дур-
гузунда Чадзанын Култура
байжынын бот-тывыгын ар-
тистери бистин-биле кады чо-
рааш, фермаларга, чайлаглар-
га, ситен шөлдеринге концерт-
терин көргүсүлдү. Чоңуну
уварыгчы, үзүн, хоху ырылары
кулктарымга чангылап ар-
тып калган. Олар ылангыя
дагыг чөгө улам аяныг
дыналар болду.

Тыванын каас, чараш агаар-
бойдузунга сеткиленим ына-
шым: ядирбеленген адалар
биле чардаалган дөмөй шы-
налар дола тараш, каш ийи
мал-маган. Чадзана бар орук
хажымындал ол бүтүн со-
нууган чордум.

Бин-Хемин өрү Тоора-Хемге
чедир теплохотан эжидарын

уламчылаар. Менээ Салчак
Токаны «Араттыг сөзүн» бе-
лекке бердилер. «Сая» ку-
сэмбинин артистерин аң-
кашкан тыва ыралар пласти-
казын база тил алым. Тыва-
га тирттирер алашын ин-
иут чурктарын-биле ол бүт-
нү Эстонияга барып соңуу-
гаар мен.

Төрөн байжымындал ырака
ийи недела болдум. Мава-ла-
ла чорумда — кадарылар
хойжулар, артистер, партия
ажылдакчылары улут хүндү-
кел, чоргаарал-биле мени ук-
куп турду.

Күзүн, Совет Тыванын 40
чылынны байыралазын хун-
неринде эргим өңнуктерим
арзында мен деп болар дэр
мен. Ырак Тыва дугайын чу-
далап четтиккенни азы Совет
Тыва дугайында мени чүгө-
лөм номчаан эстоннар база
мидыг дээринге бугурум мен
Аас-кежикти болгаш чечекте-
лишкенин күздөм, эргим өң-
нуктер!

Пеп ЛЕППИК,
журналист.
Эстон ССР.

АВГУСТ 11-ДЕ БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Уе», 8.40 — «Эртеги
гимнастика», 8.55 — Күш-куль-
туржуну хунге докумен-
талай фильмдер, 9.30 — Топ
телевизион болгаш Бүгү-
эялде радиоууну академик-
тер орус ыралар хоруну, кор-
жигези-биле конурт, 10.10 —
«Спортлотуну» 32-ти тиражи,
10.20 — «Медээлери СЭТА-га
дааскан», Оң сериалы уран-
чечен филминин сөөлү серия-
зы, 11.30 — «Шимчээшкынни
айыл чок чорун», 12.00 —
Тивелесин 40 чылыга, «Тив-
лекчилер», Фронттук өңнуктер
клубу, 13.30 — Совет ыр
концерти, 14.45 — Докумен-
талай телефильм, 14.15 — «Өг-
бүзе болгаш школа», Теле-
журнал, 14.45 — Бүгүн делегей-
де, 15.00 — Урулгарга фильм,
16.00 — Бүгүн-Күш-культу-
жуну хуну, ССР-нин Минис-
трлер Чөвүленин чанында
Күш-культура «олгаш спорт
таалам-биле комитеттин дар-
газы М. В. Треховтун чуга-
зы», 16.15 — Документалай
фильм, АКШ-та инфофист
болгаш кулускашловчу ор-
ганизацияларын үгүлелерин
ини дугайында документал-
дай фильм, Автору —
политиктиг тайылбырлакчы
В. Дунаев, 16.30 — «Билгилер-
даа болза, эдлетти», 18.10 —
«Муылфильм», 18.50 — «Тот
самый Мюнхгаузен», Уран-
чечен телефилминин бирги бо-
лгаш ийги сериалы, 21.00 —
«Уе», 21.35—23.20 — Эялде-
дер байжынын Колоннадыг
залында күш-культурунун
хунге тураскаткан концерт,
Оң сонда — Телемээлдер.

ИЙГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Эртеги гимнастика»,
8.15 — Каша болуу динизе,
8.35 — Пионерлерин болгаш
школаларын, Мелитополь
ордууну азаматинин кон-
церти, 9.05 — Муылфильмдер,
9.25 — Документалай теле-
фильмдер, 10.05 — «Эртеги
почта», Муылфильм динизил-
га, 10.35 — Ритмиктиг гимна-
стика, ССР-нин алдарыг
спорт мастери Н. Линчук
дамчылыгыны чорутар, 11.05 —
«Ан-чорукчулар клубу»,
12.05 — Евгений Светлов
дугайында фильм-концерт,
13.10 — Москвадан М. Горький
аттыг академиктиг театрынын
иниин, «Уш угбашы»,
16.35 — Уран чүп мастерле-
рин болгаш музыка коллек-
тивтеринин концерти, 17.55 —
«Кадикшала», 18.40 — Топ
телевизион болгаш Бүгү-
эялде радиоууну электрик
музыка херекселеринин ан-
самблинни концерти, 20.00 —
«Тамчыгыг уулар, чаштар»,
20.15 — Ораудал хохорайн
архитектура заповеднигин
дугайында документалай
фильм, 20.30 — «Музыка кино-
кузу», 21.00 — «Уе», 21.35 —
«Херлүф Биструмп Москвада»,
22.00 — Футболга ССР-и че-
мпоннады, «Спартак» — «Жалгы-
рис», Чалсарда — Бүгүн деле-
гейде, 23.45 — Бичин концерт,
00.00 — 00.50 — Футболга
ССР-и чемпионнады, «Диспра»
— «Динамо» (Киев).

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Бүгүн республикага шоква
булуттар, чабас, Муруч-
барын чүктен хаттын дүрге-
ни секунданда 5—10 метр.

Дүне 9—14 градус, чамдык
чертерге 2 градус, Хүндүс
21—26 градус.

Кызылга чыставаз, Муруч-
барын чүктен хаттын дүрге-
ни секунданда 5—10 метр. Дү-
не 12—14 градус, хүндүс 24—
26 градус.

АВГУСТ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Веракт»
9.30, 12.10, 15.00, 17.40, 20.20
шактарда.

«ПИОНЕР»: «Непобедимый»
9.00, 14.10, 16.00, «Мария, Ми-
рабелла» 12.40, «Пора садат
кошей» 10.50, «Президент
шос лето» 17.50, 19.35, 21.15
шактарда.

«ВОСТОК»: «Перия» 15.00,
16.50, 18.40, «Километры рис-
ка» 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Король ажу-
ргай» 15.00, 17.40, 20.20 шак-
тарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Повесть о на-
стоящем человеке» 16.00, «И
жизнь, и слезы, и любовь»
18.00, 20.00 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: кинотеатр: «Ка-
лина красная» 15.00, 17.00,
19.00 шактарда.

Солун несеяда 6 катан
үнер.

Чамы № 2023

ТС-01346

СОЛУН УЖУРАЖЫШКЫН

Оң ийи харлыг тургаш, «Ле-
нинградтын камгалалы дээр»
деп медалы-биле шаантакан
бүзүлүшкынн уезинин чалгыс
класкыларын эргил-кесир
дөмөй чыгып чыгып чыгып
алган. К. Д. Ушенин атыг
№ 47 ортукмаш школага Петро-
л таалазына ийи дертук
класкы ужурашкан: бирээзи
амгы дертук класкылар, эс-
кези — элбиги уезинин.

Ам кырган-аалаан апарган
ленинградчыллар дайын уезинде
октябрьлар турганнаа.
1941 чылын сентябрда дай-
зынны бүзүлүшкыннин
дээрбээ хохорайн долганы
бергенде, олар аар үленин
база чүктешкенер. Кандыг-даа
ажылды олар кылып турган-
нар. Бугулаан туубуларын,
госпиталга дарыг чүс ажаар
дээр оларын кылышпас ажы-
лы чок турган. Олар бомба-
дан камгалалы чаралар деп
чырымны кичээлест турган-
нар. Ол хиреле ийи дугаар
кижи бүртү чүгө «бештерге»
өөсөнүп турган.

Бүзүлүшкыннин ийиги ча-
йынныда дертук класкылар
устук класстар өөреникчиле-
ри-биле кады хохор коогуза
«Красная зорь» совхозка ба-
рып дүжүт ажажын турган-
нар.

Биске свёкла, морковь
кесерин даантырган. Эскерле-
ден чыда калбас дээр кызыл
мак ажиллап, норматив ажы-
күсүленип турган бис — деп,
Лидия Семёновна Габриэла сах-
тып чугаалап олурар — Да-
лайжылар биске бөрттерин бе-
лекке берген, ол бөрттерин бис
чоргаарал-биле келип чоруп
турган бис. Чүгө фашист
авиациянын халлажышкыннын
уезинде ажилычыты сокса-
дып, чаштына каап турдуурус.

Ужуражышкын уезинде
Лидия Семёновна шалчактан
хүндүлээр бижин урулгарга

ЭДИВИСКЕ ЭЛБЭЭРГЕВЭЭЛ

(ШОДУГЛАР)

«Этне даяарлаар...» «Эдинге
элбэргевээр...» «Ричулу мен
дээр көптө...»

Тыва улустун чечки айлыг
эвес, өңнуктер, дүжүт ха-
раар кижилер дугайында чи-
ге-ле сөгүлгөн ол. Партиянын
политиказы база-ла чалгыс-
ымч чок — мешан уээлгит,
алмыс-чикес кижилерин
сойгалап, эде кижилери.

1. Чугаа-соот эрел
XX вектин сөзөн чылаары-
нын кижилери, шаанлыгымын-
га болаарга, кады ужуражы,
хөөржир чоруну эээжеткен
деп социолог-эртмендер ба-
дыктап турар.

Телефон, телевизор, эска-
латор, дача-огорол, машина-
балгат. Чагаа бижирини беэни
база бир улут ажил ышкан
сагындырар.

Таныш-көрүш, кады эдержил
чораш эш-өөрүнү байжыны-
га моорлап кирерге амыр-мен-
ди, чугаа-соот сеткил хань-
мында жуугуп үнер.

Сөөлү уеде ол чагай чы-
чыл техниктаг дөңгөлөгө ча-
гыты берген ышкан.

Сургакчылап чораш, он
чыл аажыр көрүшкенин та-
ныштарыма кире дүшүм. Гр-
ишт элери телевизор мурун-
да халба сапайларында ту-
руп элбастаан, өрү-кулду-даа
чалаан чок. Хамыс кичээлге
чүс — телевидение... (Алды се-
риалдыг телефильм болуу деп).

Солун телекөрдөгө шап-
тык катпас дээр оожук чыл-
быртыл үне бердим. Эштинер-
гиз эки бе, этиян чазы эки-
бе, он ужурун тыппазым.

2. Дажыганышкынны оглу
Тудуг эргелесинде ажилдап
турар танышым эриян дача-
зында байжы кайгамчык бе-
дик, чанында үтөк байжычы-
гаштардан илгэлп көзүлү.

СОНУУРГАКТАРГА

БӨРЗЕК БИЛЕ ХОЙ
Англи фермер Майкл Грин-
вуд арында бөрзек тып ал-
ган, ону байжыныг эжелеген.
Чаш тыдуу кымын чанын-
га каапары, ону кым каракта-
рып деп айтырып тургустуну
келген. Нэсин деп аттыг хоху
ол сактып келген... Нэсин
бөрзекти боууну огул дер
кылдыр хуулап алгаш, ажаар,
арактап эгелзэн. Бөрзек хой
кескенин хохуу таарынган.
Чаш буттары аждаа күш кир-
биз бөрзектин чанынга хой
келген, чыл дүжүр, а бөр-
зек он чоргазыныс үне бер-
ген, чылгач, чымчак дүк ар-
зыныс шыммы бээр. Ийи-
нычар «агаарал» чоруттар.

УЗУТ-ХОВАГАН ФЕРМАЗЫ
Брафорда дээр англи хохор-
айда узут-ховаган (моль) ес-
кертүрүр делегейде хары
чалгыс ферма бар. Ынаар бу-
гү Великбританиянын поста-
тавы фабрикалары дүктен
кылган пестеринден бичин бы-
жымыларын чорутуп турар.
Ол быжымыларга узут-хова-
ганын чургаларын топ каар.
Ындыг арга-биле эртмендер
калдыг поске ховаганын хей
чылдырып, калдыг химикалий-
лер-биле «хонтак» ховаганын
тууткап болуруу база хо-

ваган чивес кылдыр поске кан-
дыг химикалы снирээр экил
дээрин биле ап турар.

МИНИ-ИНЕКТЕР
Англи фермер Сесило Нью-
тон мини-инектер уксазы өс-
туринге дөргөн чыл чарыг-
даан. Агы уеде он оларында
«эи биче хемчээлдин рекорду-
зу» Му деп шолалыг хөңи-
иэк бар. Оң бөзүн — 81 сан-
тиметр, деңизин 125 килограмм.

КАРАК ЧАЖЫ ТӨГҮЛҮЖЕ
КАТТЫРЖЫНАР
Катык, каттырары — ол дээр-
ге калкышыл-дыр деп, дээр-
ге хой эчилер баштыкан турар.
Карак чажыг төгүлдүр катты-
рары ажилыг бе азы хоралыг
бе? Ол айтырыг харынын
испан эртмендер каш чыл
дугузулда дилеп келген.
Чоокта чаа «мугучалыг хары-
нын олар берген. Карак чажы
төгүлдүр каттырары бүгү ор-
ганизмни оожургадыр, «амы-
радыр». Бүдүмдөр солчулга-
зы чаа ажил-чорудуганын
алыр, ажил кылдыр шат-иниэн
кадурер, хөөрктин шынганын
ары быжыгар, чүрек ажилы
экижир. Кижик омак, сергек
апар. Ылчашаг карак ча-
жы төгүлдүр, «кара баары
кады» каттыжынар.

«СОВЕТСКАЯ РОССИЯ»
солунаан.

Спорт шөлүнгө
12-де 10.30. Волейболга, бас-
кетболга, билинтурин, Совет
Тыванын 5 чымы стадиона,
11—12-де 10.00. ГТО компе-
кзинге республиканын бирги
чери дээр шериг казыны чет-
пэн болгаш шериг казыныг
аныктар аразында маргалаа
11-де 17.00. Футболга респуб-
лика бирги чери дээр «Дина-
мо» (Кызыл) «Луг» (Кызыл)
командаар ойнаар.

ДОСААФ-тын тиринге
11-де 10.00. * Боо адарыгга
маргалаа.
Дыштакыр хүн штавы.

Хол дөгбэн дески ховунун
11 муң гектар шөлүндө Аси-
на-Нованын биосферлиг за-
поведниг шөйлүп чоруткан.
Ол-а ховуда муң ажыг чыл
болган пеловец дайымчынын
хөөрүндө даш көмөз чанынга
зоология паргынга элзэн каш
он чыл бурунгаар экилген.
Г. ЯЧМЕНЕВ биле Б. ДЕМ-
СЯНИННИН фотоу.

Редакцияның адреси:
667000 Кызыл, Шетинин болгаш Кравченко кудумчуу байжы № 3
харыскалалыг секретариаты 2-23-35, секретариаттыг 2-23-35, партияж амырала болгаш узетур
кидистеринин 2-37-13, чагаа кидизинин 2-41-27, информация кидизинин 2-23-54, көдөз ажил-агы
кидизинин 2-21-47, бухгалтериянын 2-12-45 солун келбей

№ 3 Телефоннары: редакторун 2-24-63, редакторун ораакчыларын 2-25-24, 2-23-54,
харыскалалыг секретариаты 2-23-35, секретариаттыг 2-23-35, партияж амырала болгаш узетур
кидистеринин 2-37-13, чагаа кидизинин 2-41-27, информация кидизинин 2-23-54, көдөз ажил-агы
кидизинин 2-21-47, бухгалтериянын 2-12-45 солун келбей

типографияны, Кызыл, Шетинин болгаш Кравченко кудумчуу, байжы № 1;
ТС-01346